

“FİKİRDE ADEM-İ MERKEZİYET”

Bilindiği gibi, 12 eylül 1980 tarihinden sonra, bir çok alanlarda olduğu gibi, ülkemizin akademik anlayış ve teşkilatlanmasında da, önemli değişimler olmuş, yeni düzenlemelere ilişkin, köklü kanunlar çıkarılmıştır.

Nitekim, Anayasamıza uygun olarak çıkarılan 2547 sayılı kanun ve bunu takiben, az zamanda arka arkaya çıkarılan diğer kanun, yönetmelik ve mevzuatla, Ülkemizde değişik birlikler halinde bulunan tüm yükseköğretim kurumlarının teşkilatlanma, işleyiş, görev, yetki ve sorumlulukları ile, eğitim, öğretim, araştırma, yayım, öğretim elemanları, öğrenciler ve diğer personel ile ilgili esaslar, bir bütünlük içinde, yeniden düzenlemeye alınmıştır.

Bunun sonucu olarak, yükseköğretim kurumlarımız 28 üniversite halinde yeniden teşkilâtlanmış, bu üniversitelere bağlı bulunan 180 den fazla fakülte, 100 kadar enstitü, 116 yüksekokul, 4 konservatuvarla, bilim-anabilim ve san'at dalları organize edilerek, binlerce yeni akademik ve idari personel kadroları te'min ve ihdas edilmiştir.

Yükseköğretim kurumlarımızın yeniden düzenlenmesinde bir yandan bu gelişmeler meydana gelirken, diğer yandan da yine 12 eylül-den hemen sonraki dönemde, bilim hayatımızın uzak ve yakın geleceğinde önemli sonuçlar doğuracağı anlaşılan ve 300 kadar bilim adamı ve uzman tarafından hazırlanan “Türk Bilim Politikası, 1983-2003”¹ belgesi hazırlanmıştır.

Bu gelgeye göre, ülkemizde ilk defa olarak “uluslararası normlara uygun olarak, Türkiye'nin araştırma ve geliştirmedeki kapasitesi, insan gücü ve harcamaları tesbit edilmiş, bilimsel alanda uzun vadeli hedeflerimiz belirlenmiş, ekonomik ve sosyal kalkınma hedeflerimize ulaşmak ve aynı zamanda mevcut sistemimizin etkinliğini sağlamak üzere “Bilim ve teknoloji yüksek kurulu” teşkil edilmiş, bilim politikamızın uygulanması için, gerekli mekanizmalar oluşturulmuş, Ülke-

1 “Türk Bilim Politikası, 1983-2003” T.C. Devlet Bakanlığı 1983.

mizin bilim hayatı yine ilk defa olarak ve ciddi bir şekilde, milli politikalar kapsamına alınmıştır.

Bütün bu düzenlemeler, bilim, teknik, düşünce, san'at, kültür vb. hayatımızın öteden beri alışılmış klasik merkezlerden (İstanbul, Ankara, İzmir gibi) décentralisé edilmesi ve Anadolu'nun bir çok merkezlerinde yaygınlaşması sonuç ve imkânını doğurmuştur.

Ancak çok kısa bir zamana sığdırılan bütün bu yeni reformların zamanla Türk bilim politikasının yakın ve uzak geleceğinde ne gibi sonuçlar doğuracağını, şimdiden kestirmek oldukça güç. Yine de, bilim hayatımızda meydana gelen bütün bu açıklamaların, Batı ülkelerinde şüphesiz çok daha önce yapılan reformlara benzediği, bu itibarla da sonuçlarının hayırlı ve müsbet olacağını, yine o ülkelerin bugünkü durum ve seviyelerine bakarak söylememiz, mümkün gözükmektedir.

Nitekim Batı ülkeleri de bilim, düşünce, teknik ve san'at hayatındaki reformlarını hep milli politikalar kapsamına alınmış "Ademi merkezîyet" (décentralisation) prensibine dayanarak yapmış, tek ve klasik merkezler yerine, bilim ve düşünce hayat ve etkinliklerinin uzak taşra merkezlerde de gelişmesinc, yeni etaplar kazanarak, bu çevrelerde de yaygınlaşmasına özel önem vermişlerdir.

İşte çağımızın özellikle ilk çeyreğinde Batı ülkelerindeki bu prensibin uygulanmakta olduğunu dikkate alan düşünürlerimiz, Cumhuriyetimizin ilânının hemen sonralarında, bilim ve düşünce hayatımızın gelişme ve canlanmasında "Adem-i merkezîyet" prensibinden söz etmişler ve önemi üzerinde durmuşlardır.

Nitekim, Ankara'da 1927 de çıkan ve Mehmet Emin Erişirgil'in başyazarlığını yaptığı "Hayat" mecmuasında yayınlanan "Adem-i merkezîyet" adlı makalesiyle, Mehmet İzzet, bu prensibin Ülkemiz açısından taşıdığı önemi dile getirmiştir.

Aktüalitesini koruması dolayısıyla, Mehmet İzzet'in adı geçen makalesini mümkün olduğu kadar sadeleştiriyor ve uslubüne dokunmadan gerekli açıklamalarda bulunarak olduğu gibi aşağıya çıkarıyoruz.

FİKİRDE ADEM-İ MERKEZİYET²

"Bugünkü medeniyet bir şehir medeniyetidir. İlme güzel san'atlara ait bütün faaliyetler, büyük şehirlerde toplanıyor. Halkın tarla-

² "Hayat" mecmuası, Ankara 1927. Cilt 3, Sayı 61.

sını, ziraat hayatını yavaş yavaş terketme arzusunu duyması, sebepsiz değildir. Askere giden delikanlı, büyük bir şehirdeki kışlada bir iki sene kaldıktan sonra terhis edilince, çok kere köyü yavan (basit) buluyor. Bunun sebeplerinden biri de, asırlardan beri bedüi, fikri faaliyetin köyleri terkederek, şehirlerde yerleşmesi, bu sayede de, şehirlerin köyden ve köylere nisbetle, kat kat daha fazla, cazibe kazanmış olmasıdır.

Bugünkü medeniyetin bu mahzurlarına karşı, hangi çareler bulunabilir? Bu problemi burada inceleyecek değilim. (Ancak) belki telsiz telefon gibi ihtiyaçların artması, ulaşım araçlarının bir kat daha gelişmesi vb. sebepler sayesinde, köylünün şehir hayatından yararlanması, ilerde daha kolay mümkün olacaktır. Her halde şimdilik ortada bir dert vardır ve bu, genellikle, bütün medeni memleketlerin de problemidir. Fakat bu problem (yine de) bazı memleketlerde büsbütün had bir şekil alıyor. (Bu memleketlerde) fikri, bedüi hayatın, bazı şehirlerde değil, belki bir tek şehirde, paytahtda (başkentte) toplandığı görülüyor. Fransa bunun en açık örneğidir.

Orada siyasi Merkeziyet yanında, bir de, fikri Merkeziyet görüyoruz. Zira Paris, bütün san'atkârları, edebiyatçıları, tanınmış filozofları vb. (kendinde) toplamıştır. Hatta herkes bilir ki, tanınmış olmak için, Paris'te oturmak lazımdır. Fransa akademisine kabul olunmak için, Paris'te oturmak şartı vardır. Büyük tiyatrolar, büyük matbuat (basın) Paris'te, büyük sanayiü nefise meşhurları (güzel san'atlarda ün kazananlar) Paris'te, yegâne en önemli Darülfünun (Üniversite) hep Paris'tedir.

(Hatta) işittiğime göre Fransızlar, Strasbourg Üniversitesine bir türlü Almanlar zamanındaki revnakı (parlaklığı) vermeyi başaramamışlardır. Çünkü Fransızlardaki merkezîyet ruhu (anlayışı) buna az çok mani olmuştur.

Almanya'ya geçsek, büsbütün başka bir manzara karşısında kalırız: (Nitekim) Almanya'da "haysiyetini bilen" her şehrin, günlük gazetesi vardır. Berlin'den başka Munchen, Dreisten gibi büyük şehirler de birer büyük san'at merkezleridir. Fransa'da olduğu gibi, Almanya'da da bir çok üniversite var. Fakat bu üniversitelerin her birinin kendine mahsus özellikleri vardır.

Bundan başka, şimdilik Almanya dışında bulunan Viyana'nın, ilim ve san'at merkezi olarak, kendine özgü bir şaşaası (parlaklığı) var. Demekki Almanya'da fikri bir "adem-i merkezîyet" görmekteyiz.

(Yani fikir hayatı, başka başka merkezlerde de yaygınlaşmıştır, “dé-centralisé” olmuştur).

Siyasî “adem-i merkezîyet” için ne denirse denilsin, “fikrî adem-i merkezîyet” in önemi açıktır. Gerçi, milyonlarca nüfusu olan bir memleketin, yarım veya bir milyonluk nüfusu olan bir tek şehirde, bütün fikir ve san’at cereyanlarının toplanmasından daha gayri tabii bir hal olabilir mi? Eğer maddi gıdalarla, manevî gıdaları karşılaştırmak caizse, denebilir ki, fikrî merkezîyete tabi olan memleketlerde, sanki bir noktada hudutsuz bir bolluk ve diğer taraflarda da bir derece kıtlık hüküm sürmekte gibidir. Gerçi medeniyet görüntülerinin bir şehir yerine, on şehirde görülmesi daha önce kaydettiğim büyük mahzura (yani şehir ve köy hayatının zıtlığına) çare bulunmuş değildir. Fakat hiç olmazsa diğer bir sakınca (şehirli ve dışarılıklı zıtlığı) ortada yoktur. Bundan başka ilim ve san’at, memleketin her tarafında serpilip, büyüdüğü nisbette, halkın çoğunluğunun ondan yararlanması kolaylaşır. Bilim adamlarının ve san’atçıların, memleketin her tarafına dağıldığı nisbette, duygu ve düşünce konuları artar ve (böylece de) fikir hayatı zenginleşir.

Bir asır öncesine kadar, Türk hayatına bakarsak, kısmen fikrî “adem-i merkezîyet” in cari olduğunu (uygulandığını) görüyoruz. Nitekim o zamanlar İstanbul derecesinde, önemli medreseleri ve ilim merkezleri bulunan şehirler vardı. Kahire, Şam, Bağdat vb. bunlardandı. Ta, Bosna ve Hersek’e, Mısır’a ve Kafkasya’ya kadar, sadece ilim tahsili amacıyla dolaşan alimler vardı. Fakat son asır içerisinde sebeplerinin açıklanmasını tarihçilere bıraktığım bir değişiklik sonucunda, yavaş yavaş İstanbul, yegâne ilim ve san’at merkezi oluyor. Bu değişikliğin belki en mühim sebebi yeni ilim ve sanayinin, yani Avrupa’dan gelen fikrî hayatın, Devlet kapısından (der saadetten) memlekete girmeğe mecbur olmasından dolayıdır. Her halde artık, bütün mimari faaliyetler İstanbul’dadır. Büyük gazeteler, İstanbul’un gazeteleridir. Büyük mektepler İstanbul’da açılmaktadır. Halit Ziya, İzmir’den kalkıp İstanbul’a gelmiştir. Tevfik Fikret, belki İstanbul’dan dışarı hiç çıkmamıştır. (Tevfik Fikret’in şahsiyetini belirlemek için, son derece önemli olan bu noktanın incelenmesini edebiyat tarihçilerinden bekliyoruz).

Cumhuriyet devrimizde bu durum devam edecek mi? İstanbul’un bir fikir ve san’at merkezi olmaktan fariğ olması (ççkilmesi) için hiç bir sebep yoktur. Aksine bu büyük şehir, siyasi önem açısından kay-

bettiğini, (Yani başkentlik hakkını yitirdiğini) iktisadi ve fikri alanda kazanmalıdır ki, bu zararını gidermiş olsun.

(Bununla beraber) "İstanbul'un yegâne fikir ve san'at merkezi olarak kalmaya devam etmesi için de hiç bir sebep yoktur. Bir kere, devletin yeni başkenti olan Ankara'nın normal ve tabii olarak, İstanbul derecesinde bir fikir hayatına malik olmak iddiasında bulunması onun hakkıdır. Nitekim, Ankara'da müzelerin açılacağından, Darülfünun (Üniversite) kurulacağından bahsedilmekte, henüz İstanbul'da bile bulunmayan, fakat Ankara'da yapılacağı söylenen muntazam bir tiyatro binasının faaliyete geçirileceğinden söz edilmektedir. (İşte) bütün bunlar, memleketimizde ilim ve san'at faaliyetlerinin ağırlık merkezini değiştirecek çok faydalı adımlar olacaktır.

Sade İstanbul ile Ankara'yı dikkate almak da elvermez. Ben İzmir'i de aynı önem derecesinde görüyorum.

Sırp lar Üsküp'de bir Darülfünun taslağı hazırladılar. Yunanlılar İzmir'i aldıktan sonra, hemen bir Darülfünun binası yaptılar. Yunanlıların İzmir'de zorla yaşatacakları bir üniversiteyi biz tabii bir şekilde yaşatamaz mıyız?

Belki bu fikrime gülenler olacaktır. Çünkü onlar, Darülfünun de-yince, derhal "Sorbonne"u yahut "Oxford"u düşünmektedirler. Halbuki mütevazi bir çerçeveye malik olan, meselâ iki fakülteden ibaret olan Üniversiteler de vardır. Meselâ Üsküp Darülfünununda bir tane felsefe muallimi vardır! Hatta böyle bir müessesenin isminin Üniversite ol-masını bile, mutlaka lüzumlu görmüyorum. Çünkü müessesenin fay-dası, isminde değil, kendisindedir. İstanbul Darülfünunu şimdiki halin-den on defa daha mükemmel olsa bile, bütün Türkiye'nin mahalli ihtiyaçlarına tamamen uygun bir şekilde teşkilatlanmayı başaramaz.

İşte bu hakikatı, kendi memleketleri için pek alâ takdir eden Fransızlar, başkent Paris dışındaki Üniversitelerinin her birinde yö-re-sel durum ve şartlara uygun tetkikat (araştırmalar) için kürsüler kur-muşlardır. İşte bu sayededir ki tarih ve coğrafya araştırmaları tam anlamıyla ilerlemektedir.

Memleketimiz de aynı durumda olmalıdır: yani bizde de fikri, "adem-i merkeziyet" sadece müstehlikler (tüketiciler) açısından değil, (yani ilmin ve güzel san'atların gelişmesinden yararlanacak halk açı-sından değil) belki müstahsiller (üreticiler) açısından (yani ilmi eserleri ortaya koyacak bilim adamları için) gereklidir.

Son zamanda çıkan bazı eserler, meselâ Ziyaeddin Fahri Bey'in Erzurum şairlerine ait araştırmaları, yine Konya ve Adana'da bulunan gayretli gençlerin topladıkları müşahedat (gözlemler) vb. *Anadolu'da öbek öbek kurulacak ilim ocaklarının faydalı ürünler verebileceğine bizi kuvvetle inandırıyor.*

Belki "fikir hayatındaki durgunluktan" devamlı bir şekilde şikâyet edilmekte olduğu şu senelerde, yeni fikir ve san'at merkezleri teşkiline çalışmak, biraz acele bir hareket olur. Fakat her halde fikri faaliyet ve teşkilât programımız, bu gün olsun, yarın olsun "Adem-i merkezîyet" prensibinden mülhem olmalıdır."

Mehmet İZZET

Mehmet İzzet'in 1927 lerde savunduğu "adem-i merkezîyet" fikri gerek Atatürk ve gerekse ondan sonraki dönemlerde etkisini gösterecek ve önce Ankara'da ve daha sonraları diğer illerimizde Üniversite merkezleri teşekkül edecek, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli tür ve düzeydeki Yüksek Okullar Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yaygınlaşacaktır. Ama, gerek anayasal ve gerekse özel yasalar itibariyle Yüksek öğretim Kurumlarında yapılan en köklü ve en esash reformlarla, bu reformlara hakim olan bilim politikaları, hiç bir zaman 12 Eylül'den sonraki düzenlemeler kadar yapısal bir değişikliği gerektirmeyecektir. Bir başka deyişle Mehmet İzzet'in ilim hayatımız bakımından öngördüğü "adem-i merkezîyet" fikri, asıl, 2547 sayılı kanunla uygulanacaktır.

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Coşkun DEĞİRMENCİOĞLU
İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü